

RECENZE / BOOK REVIEWS

Marko JUVAN (ed.),

Med majem '68 in novembrom '89. Transformacije sveta, literature in teorije
[*From May 1968 to November 1989: Transformations of the World,
Literature, and Theory*],

Ljubljana, Založba ZRC – Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC
SAZU 2021, 532 s.,
ISBN 978-961-05-0557-0.

Rozsáhlý monotematický sborník *Med majem '68 in novembrom '89. Transformacije sveta, literature in teorije*, který vznikl v rámci základního výzkumu *Květen 68 v literatuře a teorii. Poslední období ve Francii, Slovinsku a ve světě*, financovaného z prostředků Evropské unie, koncepčně připravil význačný slovinský literární teoretik a komparatista Marko Juvan. O jeho mezinárodním ohlasu přesvědčivě vypovídá skutečnost, že tento badatel svým vystoupením *How to Think World Literature from Its Edge?* zahajoval XXIII. světový kongres srovnávací literatury ICLA/AICL v červenci 2022 v gruzínském Tbilisi. Právě tento referát, prezentující nové, netradiční pojetí světovosti a světové literatury jako otevřené „meziliterární sítě“, jakési „jednoty v mnohosti“ determinované převážně ekonomickými faktory, metodologicky nastavil tematické rámce tohoto sborníku. Jeho hlavním cílem se stalo interdisciplinární zkoumání období mezi květnem 1968 a listopadem 1989, tj. mezi dvěma „dlouhými roky“ – politickými mezníky, které zásadně transformovaly existující uspořádání světa v oblasti všech forem společenského i každodenního života. Toto zhruba dvacetileté období zahájil francouzský pokus o studentsko-dělnickou revoluci, který v 80. a 90. letech prolongoval v kontinuitě i „trhlinách“ protest proti institucionalizované politice, ať už se jednalo o socioekonomickou proměnu západního kapitalistického světa či nastolení socialistické alternativy ve střední a jihovýchodní Evropě. Rok 1989 v návaznosti na rok 1968 totiž znamenal v tzv. druhém světě v důsledku pádu komunistického systému nástup či obnovu občanské

demokratické společnosti. Knižní publikace si zároveň klade otázku, do jaké míry se na tomto procesu změn podílelo umění a kultura, jaký zde byl vztah semiperiferie moderního světa k jeho západním centrům. Funkce literatury a literární teorie je zde interpretována prostřednictvím francouzské situace, kde se levicové koncepty obsažené v umělecké avantgardě odrazily v radikálním narušení tradičních uměleckých postupů, v revoluci básnického jazyka, v dozívání surrealistických a existencialistických tendencí.

O reprezentativnosti sborníku svědčí mezinárodní složení jeho početného kolektivu, který tvoří celkem 28 autorů z 11 zemí (Austrálie, Francie, Itálie, Maďarsko, Německo, Rakousko, Slovinsko, Srbsko, Turecko, Velká Británie a USA). Není zde zcela funkční komentovat jednotlivé příspěvky a parafrázovat jejich závěry, pokusíme se spíše naznačit ideová východiska. I přes přirozenou různorodost přístupů k tomuto stěžejnímu období společenských dějin druhé poloviny 20. století má svazek přelomovou strukturu, protože se editorovi podařilo vytvořit tematicky kompaktní celek se značnou výpovědní hodnotou. Tu lze identifikovat zejména v úvodní studii Marka Juvana *Literatura in teorija od „dolgega leta ‘68“ do „dolgega leta“ ‘89* (s. 9–21), která dokazuje, že spojitost modernistické literatury s revolučním studentským hnutím a západními myšlenkovými koncepty bylo charakteristické nejen pro Paříž, ale i pro města socialistické semiperiferie jako Lublaň, Bělehrad, Praha, Varšava ad. Juvan s odvoláním na kanadského komparatistu S. Tötösyho de Zepetneka připomíná příklad Jugoslávie s jedinečným ekonomickým a politickým socialistickým systémem odlišným od sovětského typu. Lze tu doplnit, že středo- a východoevropský kontext bývá chápán jako specificky postkoloniální. Máme tím na mysli tzv. druhou kolonizaci prostřednictvím ideologických či kulturních prostředků. Ve střední a jihovýchodní Evropě „postkoloniální vliv“ Západu vstupoval totiž do soutěže s pokleslou masovou kulturou importovanou z Ameriky. Zprostředkovatelská funkce kulturní hodnoty přitom měla sebe-referenční charakter, byla prostředkem národní identity a suverenity, protože úsilí o napodobení západní kultury bylo vnímáno jako toužebná integrace, v českém případě jako návrat k historickým kořenům. Juvan správně tuto situaci semiperiferie s odvoláním na Morettiho interpretaci vztahu mezi centry a okraji světového literárního systému označuje jako stav „mezi napodobováním a inovací“ (s. 12). Francouzský vývoj sledovali i stoupenci slovinského strukturalismu sdružení v lacanovském kroužku v Lublani, v němž světového ohlasu dosáhl filozof Slavoj Žižek. Byla zde silná inspirace antiempirickým, marxistickým determinismem, tj. názorem, že události určují skryté struktury společnosti fungující podle předem

daných zákonů. V historiografii takto postupovali francouzští badatelé analistické školy (Fernand Braudel) v psychologii Jacques Lacan, v literární teorii Roland Barthes se svou semiologií. V politické praxi to vedlo k jakémusi utopickému „sociálnímu inženýrství“, tj. k přesvědčení, že společenskovední obory mají tyto „zákony“ hledat a podle nich jednat, tudíž spíše interpretovat svět jako teoretický model, nikoli jako empirickou realitu. Proto je možné vývoj mezi rokem 1968 a 1989 interpretovat jako selhání velkého progresivního narativu, jako neúspěch utopického pokusu o přeměnu světa, zároveň i jako prolongaci roku 1968, která vedla k občanské společnosti 80. let s jejími ekologickými, feministickými, anti-globalistickými a dalšími iniciativami.

Kompozice svazku, zakončená výstižnými profily publikujících a jmenným rejstříkem, je rozdělena do pěti koncipovaných bloků. První, s obecnějším kulturně historickým rozměrem, který obsahuje příspěvky Gáspára Miklóse Tamáse, Simona Duringa, Sumana Gupty, Antonie Birnbaum a Zdravka Kobeho, z různých pohledů zkoumá ideologické, institucionální a kulturně-teoretické aspekty společenského vývoje mezi rokem 1968 a 1989. Jestliže podnětný příspěvek britského kulturního historika Sumana Gupty analyzuje směřování západních univerzit od politizace k digitalizaci, text Zdravka Kobeho hodnotí proměny maoismu, neoliberalismu, zejména metodologickou „vyčerpanost“ strukturalismu jako původně levicového konceptu v období mezi dvěma světovými válkami. Jak známo, strukturalismus se záhy stal veřejnosti nepřístupnou „elitářskou naukou“, která politicky souzněla s antiamerikanismem a s demoralizací USA. Druhý oddíl (Rastko Močnik, Jernej Habjan, Andraž Jež, Ivana Perica, Vladimir Gvozden a Branislav Jakovljević) aspekty vývoje konkretizuje na jugoslávském příkladě, kde globální formy studentské revolty sice vycházely z francouzské inspirace, ale měly specifické rysy. Ty se např. projevovaly, jak upozorňuje příspěvek A. Ježe, ve zformování tzv. nové levice, jejího živelného anarchismu, který našel útočiště na stránkách časopisu *Praxis*. Třetí část se speciálně věnuje slovinským kulturním a literárním dějinám (Lev Centrih, Aleš Gabrič, Andrej Tomažin, Irena Novak Popov, Marijan Dović, Darja Pavlič a Varja Balžalorsky Antić) s důrazem na konstituování pluralitního hnutí občanské společnosti, kterou vytvářeli spíše osamocení kritičtí intelektuálové, a to bez silnějších kontaktů na dělnictvo a další společenské vrstvy. Irena Novak Popov charakterizuje heterogenitu slovinské básnické neoavantgardy, obdobně Marijan Dović se zabývá fenoménem „reismu“, tj. momentem odklonu od antropocentrismu ke světu předmětnosti a přírody nejen ve slovinské neoavantgardní poezii, ale i v teorii prostřednictvím interpretace dvou domácích literárněvědných badatelů Tarase Kermaune-

ra a Dušana Pirjevce. Do paradigmatu literárních a intermediálních proudů vhodně zapadá příspěvek Varji Balžalorsky Antić, osvětlující počátky ženské literatury (*écriture féminine*) ve Slovinsku v souvislosti s francouzským zdrojem z května 1968.

Čtvrtý blok (Lev Kreft, Miško Šuvaković, Kaitlyn Tucker-Sorenson, Gašpar Troha, Branislava Vičar a Alenka Koron), který rovněž tematicky zakotvuje v slovinském umění a kultuře, reflektuje jejich vývojové trajektorie a zejména detailně komentuje přechod od neoavantgardní revolučnosti dlouhého roku 1968 ke konzumnímu postmodernismu 80. let s jeho nacionalistickými konotacemi. Tento proces je sledován prostřednictvím divadla (G. Troha, A. Koron) či alternativní kultury, jak se odrazila např. v aktivitách skupiny OHO či v hnutí NSK – Neue Slowenische Kunst (M. Šuvaković). Poslední blok přináší studie Emiliana Alessandroniho, Izabely Rakar, Charlese Sabatose a Mattea Colombiho, které mapují vývoj mezi dvěma „dlouhými roky“ v západní, jižní a střední Evropě a tím přispívají k objasnění širších souvislostí slovinské, resp. jugoslávské transformace. Zatímco Emilian Alessandroni se zaměřuje na tvorbu nejpronikavějšího italského esejisty a básníka přelomu 60. a 70. let Franca Fortiniho, Izabela Rakarová analyzuje prostřednictvím portréту filosoficky a poetologicky odlišných generačních básnických soupeřníků Rolfa Dietera Brinkmanna a Thomase Klinga. Oscilace mezi neoavantgardou a postmoderní tendencí byla intenzivní, protože se zde prolínala politizace umění s experimentálními výstřelky, vědomí společenské zodpovědnosti (nacistický komplex) s formální hravostí. Z „československého“ pohledu jsou nejzajímavější komparativně orientované studie Charlese Sabatose a Mattea Colombiho. Prvně jmenovaný připomíná zobrazení tzv. normalizace v tvorbě českých a slovenských literátů (M. Kundera, J. Skácel, J. Topol, M. Haugová, P. Vilikovský ad.) oceněných na mezinárodním festivalu ve slovinské Villenici, druhý oprávněně světový ohlas českého disentu a literární emigrace pro „Západ“ spatřuje v tematické originalitě založené na emocionálně uchopené metafoře „života za oponou“. Podle Colombiho ostrý politický režim reagující na Chartu 77 vedl „nepolitickou“ občanskou společnost ke konstituování vlastního paralelního státu. Lze tu doplnit, že tento proces důkladně z areálového principu zachytil sborník *Česko-slovenské reflexe: 1968 (Jazyk – literatura – kultura)* (Brno 2009), editovaný brněnským rusistou Ivo Pospíšilem, který za osudový problém české literatury ve vztahu k rokům 1968 a 1989 považuje skutečnost, že „nehledě na silný mediální a ideologický tlak nevzniklo o nich v podstatě žádné hluboké literární dílo [...] jež by se mohlo řadit do světové literatury“ (s. 213).

Svazek mapující kulturně historický a umělecko-literární vývoj mezi dvěma „dlouhými roky“ 1968 a 1989 lze chápat jako výjimečný. Jednak analyzuje klíčové, dosud však interpretačně neustálené období druhé poloviny 20. století, přičemž tyto dva mezníky jednotně hodnotí ve shodě s Neubauerovým konceptem „ingresivní“ literární historie jako „uzlové body“. Ty totiž vstoupily do povědomí následujících generací jako kolektivní archetypy oscilující mezi realitou a mýtem. Autorský kolektiv, jehož jádro vytvořili pracovníci Ústavu slovinské literatury a literární vědy pod vedením hlavního editora Marka Juvana, metodologicky zároveň čerpá z Morettiho pojmu „světový literární systém“ založeného s odkazem na Wallersteinovu analogii se světovou ekonomikou na pochopení politických a ekonomických vztahů rozvinutého centra a závislých semiperiferií. Přesto je zde zřetelná snaha o vlastní přístup, inspirovaná Juvanovými reflexemi o „okrajích“ světové literatury, které lze metodologicky využít při rekognoskaci procesů v bývalé Jugoslávii nebo ve střední Evropě. Proto se zde klade důraz na propojení literatury s teorií, na fenomén cenzury, emigrace, na potlačování disidentské kultury a různé typy „jinakosti“. Je zřejmé, že toto zhruba dvacetileté období bude permanentně přitahovat badatelskou pozornost, protože jsou v něm kořeny krizové „postfaktické“ situace 21. století. Lze však souhlasit s optimistickým závěrem Juvana, že transformační procesy soustředěné do těchto „dlouhých let“ zřetelně signalizují, že je stále možné globální současnost překročit.

Miloš Zelenka

Jerzy GRZYBOWSKI,

Białoruski ruch niepodległościowy w czasie II wojny światowej,

Warszawa, IPN 2021, 432 s. + ilustrace,

ISBN 978-83-8229-251-0.

Stupňující se expanzivní politika Ruské federace vůči svým sousedům – zejména pak v souvislosti s vývojem na Ukrajině – podnítila zájem veřejnosti o historii zemí, které dříve tvořily Sovětský svaz. Nejedná se přitom o jednoduchou látku, právě naopak. Mnohé národy, které byly nejprve součástí carského impéria a později byly přičleněny k „vlasti světového proletariátu“ – Sovětskému svazu, musely ve své snaze o nezávislost čelit silnějším sousedům a úkladům vysoké politiky. Tužby po samostatném státu tak mnohdy zůstaly nenaplněny. Zkušenosti se sovětským zřízením a stalinskými represemi jim následně vzaly veškeré iluze o možnostech existen-

ce v rámci SSSR. Nástup nacistického Německa, výbuch druhé světové války a útok na Sovětský svaz tak byly uvítány nejen jako šance na osvobození se od komunistického režimu, ale rovněž i realizaci vlastních samostatných států či závislých územních celků. Právě náklonnost k Německu a nacistické ideologii, např. v souvislosti s ukrajinskými nacionalisty, bývá často hodnocena velice kriticky, a to i s přesahem k současným realitám. Ukrajinci však nebyli jediní, kdo si vybíral mezi větším či menším zlem a pro dosažení nezávislosti se takřkajíc upsali ďáblu. V podobné situaci byli též Litevci, Lotyšši, Estonci či Bělorusové. Ve všech těchto zemích, resp. dřívějších svazových republikách, totiž byli lidé usilující o alespoň určitou formu nezávislosti v rámci možností tehdejší reality.

Problematika běloruského nacionalistického hnutí je českému prostředí známá především v souvislosti s jeho kořeny sahajícími do meziválečného období.¹ Naopak polská historiografie věnuje tomuto tématu nepoměrně větší pozornost, což je pochopitelně dáno i významem Běloruska v polských dějinách. Mezi historiky, kteří se běloruským nacionalismem zabývají, patří i Jerzy Grzybowski z Varšavské univerzity. Jeho práce lze společně s těmi Jerzyho Turonka a Eugeniusze Mironowicze nepochybně považovat za ty nejdůležitější k tomuto tématu.² V knize *Białoruski ruch niepodległościowy w czasie II wojny światowej* Grzybowski zúročil shromážděné prameny a literaturu úctyhodného rozsahu; vedle polských archivů čerpal i z dokumentů uložených v archivech a dalších paměťových institucích v Bělorusku, Litvě, Lotyšsku, Německu, Rusku, USA, Velké Británii a také České republice (Národní archiv, fond Úřad říšského protektora v Čechách a na Moravě). Přehled archivních fondů a sbírek je doplněn dlouhým výčtem publikovaných i nepublikovaných dokumentů (edic), pamětí, periodik a bezpočtem dílčích studií či článků. Jedná se tak o syntetizující práci, která přináší poměrně komplexní analýzu dané problematiky.

Počátek autorova výkladu je zasazen do počátku 20. století a výbuchu světového konfliktu. Právě tehdy se objevily první novodobé snahy o sebeurčení běloruského národa (Běloruská lidová republika, BLR). Události v Rusku a na frontách první a později polsko-bolševické války nakonec vedly k tomu, že veškeré tyto ten-

1 Srov. např.: Daniela KOLENOVSKÁ – Michal PLAVEC, *Běloruská emigrace v meziválečném Československu*, Praha 2017; Lukáš BABKA (ed.), *Příběhy exilu. Osudy exulantů z území bývalého Ruského impéria v meziválečném Československu*, Praha 2018; Dana HAŠKOVÁ a kol., *Osobnosti emigrace z území Ruské říše v meziválečném Československu*, Praha 2023.

2 Srov. např.: Eugeniusz MIRONOWICZ, *Historia Białorusi XX–XXI wieku*, Białystok 2021; Jerzy TURONEK, *Białoruś pod okupacją niemiecką*, Warszawa 2007; Srov. též: Aleksandra POMIEČKO, *Belarusian Transnational Networks and Armed Conflict, 1921–1956*, Disertační práce. Department of History, University of Toronto, 2018.

dence byly potlačeny. Území obývané běloruským obyvatelstvem bylo rozděleno mezi několik států, především Sovětský svaz a Polsko. Přestože státní zřízení bylo rozdílné, přístup k národnostním menšinám, včetně Bělorusů, vedl k podobným výsledkům – potlačení emancipačních snah, polonizace, v případě SSSR dokonce fyzická likvidace již tak nepočetné běloruské inteligence. Vedle toho se vytvořila i silná běloruská komunita v zahraničí, mj. i v Československu, kam přesídlila Rada BLR, v jejímž čele po většinu meziválečného období stál Vasil Zacharka. I vzhledem k významu, který ČSR pro běloruskou emigraci měla, mohla být této problematice věnována větší pozornost; české archivy též nabízejí k tomuto tématu množství zajímavých dokumentů. BLR byla v politické orientaci a názorech spíše umírněná, s postupem času bylo nicméně zřejmé, že dosažení některých požadavků bude možné jen ve spolupráci s Němci. Vzestup nacismu a pravicových tendencí celkově ovlivnil běloruskou emigraci i po ideologické stránce; příkladem je krajně pravicová Běloruská národně socialistická strana. Kromě této skupiny existovaly i kruhy nacionalistů, kteří přímo spolupracovali s německými službami (Abwehr, Sicherheitsdienst). Zatímco jiní viděli budoucnost ve spolupráci se západními spojenci a Polskem (Jan Stankievič, Vaclau Ivanoŭski). Běloruští nacionalisté tak rozhodně nebyli ve svém úsilí jednotní, z pragmatismu i pod vlivem krajně pravicových názorů se přikláněli spíše k nacistickému Německu. Grzybowski ve své práci přibližuje tyto ideové proudy, jejich činnost a hlavní představitele.

Zásadní zvrat přinesl 22. červen 1941, kdy Německo zaútočilo na Sovětský svaz. Diverze v sovětském týlu se v předvečer operace Barbarossa zúčastnily i oddíly složené z běloruských dobrovolníků. Kromě politické tak byla navázána i vojenská spolupráce. Německé vedení přesto nemělo záměr vytvářet na okupovaných územích jakékoliv státní útvary, o čemž se přesvědčili např. Ukrajinci, jejichž vládu Němci po pár dnech rozehnali a představitele nacionalistického hnutí uvěznil. Bělorusům bylo pouze umožněno vytvoření lokální správy a ozbrojených složek v rámci Generálního komisariátu Bělorusko (*Generalbezirk Weissruthenien*), v jehož čele stál do roku 1943 Wilhelm Kube. Jak Grzybowski zdůrazňuje, ochota generálního komisaře spolupracovat s běloruskými nacionalisty a umožnit jim realizaci některých záměrů, nebyla ani v nejmenším namířena proti zájmům Třetí říše, pouze se jednalo o jinou taktiku, než jakou aplikovaly ozbrojené složky v podobě bezprecedentního teroru místního obyvatelstva (s. 65). Jednalo o větší možnosti v oblasti školství, kultury, výchovy mládeže a bělorusifikace úřadů – zejména na úkor polského obyvatelstva; jedním z prostředků bylo např. vysílání nepohodlných osob na nucené práce.

Právě německou národnostní politiku na východních územích autor poměrně podrobně mapuje a ukazuje na její účelovost i záměrné vyvolávání antagonismů mezi jednotlivými etniky (s. 129). Mimo jiné pod vlivem akcí polského odboje byla depolonizace zastavena. Vztahu obou národů je věnována větší pozornost, např. prostřednictvím analýzy postojů jednotlivých polských politických proudů k otázce sebeurčení Bělorusů či postavení běloruské menšiny v poválečném Polsku. Jedním z nejvýraznějších výsledků běloruských organizací byla patrně práce s mládeží a vznik Svazu běloruské mládeže. „Mnohým mladým Bělorusům ta organizace umožnila realizovat svoje tužby a rozvíjet politický talent, jejím problémem nicméně bylo, že za svoji existenci vděčila okupační moci, v souvislosti s čímž byli její členové vnímáni jako běloruští Hitlerjugend.“ (s. 91). Německá podpora získávala na intenzitě v souvislosti se znepokojivým vývojem na východní frontě. V roce 1943 tak byla ustavena Běloruská centrální rada, která v podstatě plnila funkci vlády a po příchodu Rudé armády pokračovala ve své činnosti v emigraci.

Jednou z dalších oblastí, které je v Grzybowského knize věnována velká pozornost, jsou nejrůznější běloruské bojové formace, resp. útvary, v nichž Bělorusové sloužili. Těmi nejpočetnějšími byly oddíly pomocné policie (*Schutzmannschaften*, Schuma), v nichž mohlo sloužit až třicet tisíc příslušníků běloruského původu (s. 170). Vznikla i speciální jednotka pro boj s partyzány, 13. rota *Schutzmannschaftes Bataillon der SD*. Tato formace se však nezúčastnila jen akcí namířených proti sovětským partyzánům, ale rovněž spáchala řadu zločinů na civilním obyvatelstvu. Autor na tyto okolnosti upozorňuje a konstatuje, že právě z tohoto důvodu nebyli příslušníci Schuma vnímáni svými krajany příliš pozitivně. Jeho výklad v této souvislosti nicméně vyznívá poněkud stručně. Území Běloruska totiž patřilo mezi nejvíce dotčené působením partyzánských oddílů a represemi ze strany okupantů. Nacistický teror byl jedním z hlavních důvodů, proč nemohli nacionalisté počítat s větší podporou společnosti, zatímco sovětsí partyzáni z ní naopak těžili. Podrobnější přiblížení těchto okolností by tak jistě objasnilo postavení skupin prosazujících určitou formu běloruské samostatnosti pod záštitou Německa. Tyto nedostatky jsou patrné též z použité literatury, v níž chybí nejnovější tituly, jako např. *Krvavé země* od Timothyho Snydera. Totéž se týká poslední části práce, která je nástinem poválečného vývoje, působení běloruských nacionalistů v emigraci a snahy o organizování protisovětského odboje v zemi. I v této části autor opomenul některé poměrně důležité práce.³

3 Srov. zejména: Adam F. BARAN – Grzegorz MOTYKA – Rafał WNUK – Tomasz STRYJEK, *Wojna po wojnie. Antysowieckie podziemie w Europie Środkowo-Wschodniej w latach 1944–1953*, Gdańsk – Warszawa 2012.

Důvodem těchto nedostatků je samotná podstata Grzybowského knihy. Jedná se totiž o zkrácenou verzi jeho rozsáhlé práce *Pogoń między Orłem Białym, Swastyką i Czerwoną Gwiazdą* z roku 2011, tato skutečnost přitom není v knize zmíněna. Nové vydání, které zajistil Instytut Pamięci Narodowej, bohužel nebylo nijak zásadně doplněno ani upraveno. Českému čtenáři neuniknou některé nepřesné české názvy a drobné nepřesnosti, např. používání pojmu Československo pro rok 1944 (s. 203). Vzhledem k rozsahu pramenné základy a literatury, které obsahují tituly a archiválie z různých zemí a v několika jazycích, jsou nicméně podobné nedostatky marginální a pochopitelné.

Bez ohledu na uvedené okolnosti přináší představená kniha vyčerpávající přehled vývoje hnutí běloruských nacionalistů a přibližuje jeho významné osobnosti.

Adam Zítek

Lukáš BABKA,

*Slovanská knihovna 1924–2024 (Průvodce po dějinách, fondech a službách).
The Slavonic Library, Prague 1924–2024 (A Guide to its History, Funds and Services),*

Praha / Prague, Národní knihovna ČR 2023, 333 s.,
ISBN 978-80-7050-792-6.

V roku 2024 si Slovanská knižnica v Prahe pripomenie 100. výročie svojho vzniku. Hoci jej dejiny poznamenali turbulentné udalosti 20. storočia v súčasnosti patrí k uznávaným a rešpektovaným slavistickým knižniciam vo svete. Okrúhle výročie založenia knižnice bolo dobrým dôvodom k bilancii jej minulých i súčasných aktivít.

Anotovaná publikácia, ktorej autorom je Lukáš Babka, riaditeľ Slovenskej knižnice v Prahe, prináša syntetizujúci pohľad na dejiny knižnice, jej fondy i služby, ktoré poskytuje svojim čitateľom a bádateľom.

Slovanská knižnica v Prahe bola založená na sklonku roka 1924 a od roku 1958 je súčasťou Národnej knižnice Českej republiky. Od svojho vzniku prešla knižnica niekoľkými etapami vývoja, ktoré sú vymedzené a charakterizované v prvej časti monografie. Roky 1924–1938 predstavovali obdobie vzniku, budovania a rozvoja knižnice. Počiatky založenia knižnice sú spojené s menami Václava Girsu, pracovníka československého ministerstva zahraničných vecí, ktorý mal na

ministerstve zahraničných vecí na starosti realizovanie Ruskej pomocnej akcie (s realizáciou ktorej sa začalo v júni 1921) a Vladimíra Nikolajeviča Tukalevského, ruského emigranta, ktorý ministerstvu zahraničných vecí venoval svoju odbornú knižnicu zameranú na východnú slovanskú problematiku s tým, že poslúži ako základ pre vybudovanie odbornej knižnice. Pri formovaní knižnice v medzivojnovom období zohrali ruskí a ukrajinskí emigranti žijúci v Československu dôležitú úlohu, a to nielen pri budovaní knižných fondov, ale aj ako odborní pracovníci knižnice.

Nasledujúce obdobie v dejinách knižnice vymedzil autor rokmi 1939–1956 a približuje v ňom osudy knižnice v rokoch nacistickej okupácie počas druhej svetovej vojny a následnú deformáciu odbornej činnosti knižnice, ku ktorej došlo v dôsledku spoločensko-politického vývoja v krajine po roku 1945. Obnova odborného zamerania knižnice nastala až po roku 1956. Toto obdobie v dejinách knižnice je spojené s menom Jozefa Strnadela, ktorý bol riaditeľom Slovanskej knižnice v rokoch 1956–1978 a predovšetkým s menom Jiřího Vacka, za pôsobenia ktorého na poste riaditeľa (1978–1992) vrcholila obnova knižnice ako špecializovanej inštitúcie a narástli aj počty ročných knižných prírastkov. Nateraz poslednou etapou vo vývoji knižnice je obdobie po roku 1989. Činnosť knižnice v tomto období je spojená s menom riaditeľky knižnice Mileny Klímovej (1992–1999), pamiatke ktorej je venovaná celá anotovaná publikácia a Zděnky Rachůnkovej, ktorá stála na čele inštitúcie v rokoch 1999–2003.

Druhú časť publikácie s názvom *Průvodce knihovním fondem* autor venoval charakteristike knižných fondov nachádzajúcich sa v Slovanskej knižnici, ich postupnému utváraniu i súčasnému stavu. Knižný fond Slovanskej knižnice má v súčasnosti takmer 900 000 jednotiek. Fond je delený podľa jednotlivých slovanských národov (bieloruské oddelenie, bulharské oddelenie, juhoslovanské oddelenie, lužickosrbské oddelenie, poľské oddelenie, ruské oddelenie, slovenská zbierka, ukrajinské oddelenie) a vnútorne sa fondy členia podľa ich knižných, časopiseckých a novinových zbierok.

Pri vzniku bieloruského oddelenia stal ukrajinský emigrant Olexander Hajmanivskyj, ktorý pracoval v Slovanskej knižnici od roku 1926. Nachádzajú sa v ňom výtlačky zo 16.–17. storočia, bieloruská literatúra z 19. a 20. storočia, ale aj časopisecká produkcia bieloruskej emigrácie z prvej polovice 20. storočia. Koncom 20. rokov 20. storočia sa začalo v Slovanskej knižnici budovať bulharské a juhoslovanské oddelenie. O vznik juhoslovanského oddelenia sa zaslúžil slovinský literárny historik a spisovateľ Oton Berkopec. Vnútorne sa oddelenie člení na srbochor-

vátske, slovinské a macedónske. V knižnom fonde Slovanskej knižnice má svoje zastúpenie aj lužickosrbské oddelenie, ktoré obsahuje historické tlače a periodiká.

Najrozsiahlejšie a najpočetnejšie vo fondoch Slovanskej knižnice je zastúpené ruské oddelenie, ktoré tvorí približne polovicu celého fondu knižnice. Vnútorne sa delí na tri časti: zbierku budovanú systematickou činnosťou pracovníkov knižnice od jej vzniku; zbierku tlačí z 18. a 19. storočia vytvorenou z knižnice A. F. Smirdina a zbierku dokumentov zhromaždených Ruským zahraničným historickým archívom v Prahe. Druhé najrozsiahlejšie oddelenie v knižnici je poľské oddelenie, ktoré sa budovalo od roku 1928. Na jeho formovaní sa podieľal poľský filozof a botanik W. Mieczysław Kozłowski a po ňom literárny historik K. K. Viskovatyj. V roku 1924 sa začalo budovať ukrajinské oddelenie, o vznik ktorého sa zaslúžil Olexander Hajmanivskij. V oddelení sa nachádzajú staré ukrajinské tlače a periodiká z 19. storočia a takmer úplná produkcia ukrajinskej diaspóry z rokov 1918–1945. Po rozpade Československa od roku 1993 sa začalo intenzívne formovať aj slovenské oddelenie. Prehľad jednotlivých oddelení knižného fondu Slovanskej knižnice dopĺňa ešte oddelenie všeobecnej slavistiky.

Špecifikom Slovanskej knižnice v Prahe na rozdiel od iných knižníc identického zamerania je, že sa dlhodobo a systematicky venuje problematike emigrácie z územia bývalého Ruského impéria po roku 1917. Knižnica vlastní súbor periodík ruskej, ukrajinskej a bieloruskej emigrácie vydávaných v rokoch 1918–1945. Tieto periodiká sú v Slovanskej knižnici zastúpené v takej tematickej šírke, rozsahu a v množstve, že Slovanská knižnica v Prahe sa vďaka tomu radí medzi najdôležitejšie inštitúcie vo výskume uvedenej problematiky na svete. Unikátnosť zbierky súboru periodík ruskej, ukrajinskej a bieloruskej emigrácie ocenila aj organizácia UNESCO a zaradila ju v roku 2007 na zoznam svetového písomného kultúrneho dedičstva Pamäť sveta. Okrem periodík uchováva Slovanská knižnica aj približne 400 historických kníh zo 16.–20. storočia a množstvo ďalších rukopisných dokumentov. Podstatná časť rukopisných kníh pochádza zo zbierky Milana Rešetara a zbierky ruského slavistu – emigranta A. D. Grigorjeva.

Vo fondoch Slovanskej knižnice sa nachádza aj kartografická zbierka, zbierka plagátov z obdobia cárskeho Ruska i Sovietskeho zväzu, zbierka bankoviek či fotografická zbierka Rudolfa Húlku, ktorá obsahuje 4 400 fotografií predovšetkým z územia Podkarpatskej Rusi. Pozornosť bádateľov púta aj zbierka špeciálnych dokumentov osobnej povahy (napríklad listy P. J. Čadajeva, L. N. Tolstého, I. J. Repina a ďalších) a inštitucionálnej povahy (dokumenty Ruského zahraničného historického archívu). Bádatelia vyhľadávajú aj zbierku výtvarných prác ukrajinskej

emigrácie žijúcej v Československu, ktorú tvorí 500 diel od 43 autorov, prevažne pedagógov a študentov Ukrajinského štúdia výtvarných umení, pôsobiaceho v Prahe v rokoch 1923–1950. Cennou je aj zbierka dokumentov o verejnom, kultúrnom a spoločenskom živote ruskej a ukrajinskej emigrácie v medzivojnovom Československu.

V závere publikácie sú zaradené informácie pre užívateľov knižnice, súpis prameňov a literatúry k dejinám a zbierkam Slovanskej knižnice, ako aj súpis publikácií vydaných Slovanskou knižnicou.

Predstavená vedecká monografia Lukáša Babku prináša syntetizujúci pohľad na dejiny jednej z najvýznamnejších knižníc špecializujúcich sa na slovanskú problematiku. Práca nadväzuje na predchádzajúce publikácie o dejinách Slovanskej knižnice, no autor mal ambíciu nanovo priblížiť dejiny Slovanskej knižnice a obohatiť ich aj o osudy osobností, ktorí stáli na čele inštitúcie v rôznych etapách jej vývoja alebo ako odborní pracovníci knižnice prispeli svojou prácou k jej rozvoju. Biografické portréty osobností ako aj originálne dobové fotografie sú nesporným obohatením monografie. Pozitívom práce je aj podrobný prehľad unikátnych zbierok nachádzajúcich sa vo fondoch knižnice, čo ocenia predovšetkým bádatelia venujúci sa súvisiacim výskumným témam. Slovanská knižnica v Prahe je v súčasnosti vysoko špecializovaným pracoviskom, ktoré nielen sprístupňuje bádatelom a čitateľom svoje bohaté fondy, ale vyvíja aj publikačné aktivity, popularizuje svoje fondy rôznymi organizačnými a výstavnými aktivitami, podieľa sa na konferenčných činnostiach a nezanedbateľná je aj participácia knižnice na rôznych grantových aktivitách a medzinárodných projektoch.

Slovanská knižnica je svojou históriou, ale aj súčasnými aktivitami úzko prepojená so slavistickou vednou disciplínou. Autor anticipujúc cieľ monografie uviedol: „Na příkladu vývoje knihovny by kniha rada ukázala, že slavistika ve 21. století rozhodně není anachronismem a nemá být vnímána jako překonaná věda doby obrozenců.“ (s. 12.) Tento cieľ sa mu podľa nášho názoru podarilo úspešne naplniť, čo ocenia nielen historici, knihovníci, ale aj slavisti. V úvode monografie autor napísal, že slavistika „v souladu s moderními trendy a událostmi by měla být vědní disciplínou, která se nebude omezovat na „slovanství“ jako takové, ale bude podporovat vzájemnou spolupráci slovanských a jiných národů a hledat nové průniky nejrozsáhlejších témat, překračujících úzké vymezení dané jazykem. Slavistická studia mají rozšiřovat lidské znalosti a navazovat na kulturně-vědecký odkaz, který nám zanechali naši předkové.“ (s.12). Túto autorovu konštatáciu je možné považovať aj za prípadnú koncepciu budúceho vývoja kniž-

nice v dalších roků, do ktorých želáme Slovanskej knižnici veľa úspechov, čitateľov a bádateľov.

Lubica Harbuľová

Jindřich DEJMEK (ed.),

Cirkulární telegramy Československého ministerstva zahraničních věcí z let komunistického režimu (1956–1989). Díl třetí, Cirkulární telegramy MZV 1981–1985,

Praha, Historický ústav 2023, 1072 s.,

ISBN 978-80-7286-423-2.

Utajované sovětské zbrojení i následná reakce Severoatlantické aliance v podobě umístění nových amerických raket v západní Evropě spolu se vstupem sovětských vojsk do Afghánistánu učinily definitivní tečku za déle než jednu dekádu trvající politikou détente. Krach jednání ve Vídni a Ženevě o redukci různých druhů výzbroje, vnitřní krize v Sovětském svazu, lokální války v Africe, nepokoj na Blízkém východě umocňovaly všeobecný pocit napětí a vzrůstající nejistoty. Tehdejší rostoucí konfrontaci mezi „Východem“ a „Západem“, projevující se zvýšeným politickým a vojenským napětím v mezinárodních vztazích, charakterizoval irský publicista a politolog Fred Halliday v roce 1983 pojmem „druhá studená válka“.¹

Na tuto z hlediska dějin mezinárodních vztahů mimořádně turbulentní periodu, konkrétně na léta 1981–1985, je zaměřen v pořadí třetí díl ediční řady *Cirkulární telegramy Československého ministerstva zahraničí z let komunistického režimu 1956–1989*. V roce 2020 ji zahájilo Nakladatelství Historického ústavu Akademie věd s cílem zpřístupnit fundamentální materiál československé zahraniční politiky od podzimu 1956 do prosince 1989, tedy od konání XX. sjezdu KSSS až po definitivní odchod komunistů z pozice vládní strany. Recenzovaná monografie chronologicky navazuje na celkem pět svazků ve dvou dílech, přibližujících období 1956–1980. Zpřístupnit za období necelých čtyř let celkem 4174 dokumentů je nepochybně pozoruhodný čin. V souladu se zahraniční tradicí by se dalo očekávat, že uvedená práce je dílem početného autorského kolektivu složeného z několika historiků a archivářů ověřených mnohými akademickými tituly a oceněními. Dovolím si však tvrdit, že česká edice Cirkulářů je z minimálně evropského hlediska naprostý unikát, neboť je dílem výhradně jednoho editora! Jindřicha Dejmků není

1 Fred HALLIDAY, *The Making of the Second Cold War*, London 1983.

nutné zájemcům o dějiny mezinárodních vztahů dlouze představovat. Déle než tři dekády se jedná o jednoho z nejvýraznějších historiků své generace, který většinu své vědecké kariéry strávil v Historickém ústavu Akademie věd České republiky. Za tu dobu se stal jedním z „tahounů“ výše uvedené instituce. Jindřich Dejmek se nikdy nespokojil s kompilací zahraniční literatury a od svých studentských let pravidelně provádí heuristiku nevydaných pramenů. Pokud by v Archivu Ministerstva zahraničních věcí České republiky existovala statistika zde strávených badatelských dnů, obsadil by J. Dejmek s přehledem první místo.

Heuristika cirkulárních telegramů představuje pro každého editora značnou výzvu. V Archivu Ministerstva zahraničních věcí České republiky totiž neexistuje k obrovskému množství telegramů odeslaných žádná registraturní pomůcka. Materiály jsou řazeny chronologicky, a proto je nutné výběr provést z několika tisíc dokumentů. Na rozdíl od 60. a 70. let nejsou opisy telegramů, až na ojedinělé případy, obsaženy ve fondech teritoriálních odborů z let 1980–1989, řazených dále podle jednotlivých zemí. Originální přepisy původně tajné šifrované korespondence tedy budou pravděpodobně jedinými dochovanými exempláři.

Samotnému výběru celkem 922 dokumentů předchází několik dílčích studií z editorova pera. První z nich přináší stručný nástin vnějších aktivit Československa v letech 1981–1985 s důrazem nejenom na evropský kontinent, ale také na činnost v pacifické oblasti, vůči Austrálii nebo Spojeným státům americkým. Čtenář zde nalezne odkazy na základní, převážně cizojazyčnou literaturu. Zvláště cenná je pasáž o dosud málo známých aktivitách Československa na půdě Organizace spojených národů, která by si zasloužila podrobnější zpracování alespoň formou dílčí případové studie. Následně J. Dejmek přiblížil personální a organizační strukturu ministerstva zahraničních věcí ve sledovaném období, přičemž vycházel z vlastního předchozího výzkumu.² V knize dále nechybí ediční úvod a poznámky, seznam publikovaných dokumentů a jmenný rejstřík.

Jak již bylo uvedeno, monografie zpřístupňuje celkem 922 dosud nikdy nezveřejněných dokumentů z období 1981–1985 dvou základních typů. První, početnější skupinu telegrafických zpráv tvoří informace, které ministerstvo zahraničí rozesílalo buď všem, podstatné části nebo zahraničním ambasadám v určitém geografickém regionu. Druhý typ dokumentů představují instrukce ústředí pro zastupitelské úřady formou cirkulárních telegramů pro všechny nebo vybrané zastupitelské úřady. V nich byly zpravidla obsaženy instrukce politického charakteru, převáž-

2 Jindřich DEJMEK, *Diplomacie Československa, 1. díl. Nástin dějin Ministerstva zahraničních věcí a diplomacie (1918–1992)*, Praha 2012.

ně postupy v konkrétních případech, ale také záležitosti protokolárního charakteru. Přepis materiálů byl prováděn stejně jako v předchozích svazcích podle pravidel pro vydávání novodobých historických pramenů.³ Každý z chronologicky řazených dokumentů doplňuje záhlavní regist obsahující datum a čas jeho vyhotovení, stručnou typovou charakteristikou dokumentu (rozdělení na informace a instrukce) a základní shrnutí dokumentu.

Třetí díl ediční řady *Cirkulární telegramy Československého ministerstva zahraničí z let komunistického režimu* je pro českou historickou vědu nepochybně přínosem. Zřetelně ukazuje globalizující dynamiku studené války v první polovině 80. let, kde se někdy více či méně cynickou formou projevovaly zájmy velmocí v kontextu aktivit československé zahraniční politiky. Přitom o působení Československa na mezinárodním poli existují jen nepatrné a často zjednodušující představy. Recenzovaná monografie by mohla podnítit další náležitě heuristicky podložené studium uvedené problematiky. Závěrem lze jen vyslovit přání, aby Jindřich Dejmek brzo vydal poslední díl ediční řady cirkulárních telegramů. Dojde tak k finalizaci v českém a slovenském prostředí unikátního počínu, který se stane spolehlivým zdrojem informací pro studium vnějších aktivit socialistického Československa pro několik dalších generací badatelů.

Miroslav Šepták

3 Ivan ŠTOVÍČEK, *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti*, Praha 2002.